

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מב, תשנ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

צבעי הקשת בעברית שלנו

מונים בלשון העברית חסרונות מחסרונות שונים. "עברית קשה שפה", ויש צדק מסוים בכך. קודם כול בעניין הכתיב: מה מלמדים בבית-ספר לספרות, את ביאליק או את וידאל ששון? העברית מציעה לקורא שלה, בניגוד לשפות האחרות המוכרות לי, מידע שהוא תלוי הקשר. גם מי ששפת אמו עברית היא, ומי שעבר בהצלחה מרובה את בחינות הבגרות בלשון, לא יבין את המשפט לאשורו אלא בתוך הקונטקסט שלו; ולא משום שיש כאן דר-משמעות, שהרי כאן מדובר בשתי מלים שונות: ספרות וספרות. יתר על כן, בעברית איננו קוראים הברה אחר הברה באותו סדר לאטיני הגיוני. לכאורה מצוי כאן מלכוד המזכיר את פרדוקס אכילס והצב של זנון מאליא. כדי לדעת לקרוא כל הברה יש לקרוא תחילה את המלה כולה, וכדי לקרוא את המלה יש לדעת לקרוא את המשפט כולו; (ואף על פי שבמידת-מה גם בשפות אחרות לא תמיד אפשר לקרוא מלה הברה אחר הברה, המצב בכתיב העברי חמור פי כמה.) השאלה היא איך ניתן לגלות את השלם בלי היחידות, ואיך מגיעים ליחידות כדי לשוב ולתקן את קריאת השלם. לכאורה, שפה בלתי-קריאה. אבל חרף הפרדוקס של זנון, משיג אכילס את הצב בסופו של דבר, ותינוקות של בית רבן יודעים בכל זאת לקרוא את הכתוביות העבריות שעל מרקע הטלוויזיה.

ועוד תקלה לפנינו בהשוואה לשפות רבות אחרות. בקריאת טקסט ספרותי גבוה, ואפילו בכותרת עיתונאית, מתעכב קורא העברית לא פעם בגלל היעדר אות רבתי בשמות פרטיים. בתרגומים מסוימים מתקשה אדם לדעת אם שם של שיקסה רוסייה לפניו, למשל, או מלה עברית נדירה כשרה למהדרין. בעיתון קשה לדעת אם הכותרת "סופר לא הוזמן לקיי-דאורסי" משמעה שמשרד החוץ הצרפתי לא הזמין אליו אף סופר ישראלי, או שמא הביע עוינות נגד שגריר ישראל בצרפת, מר עובדיה סופר. מבעיות מסוג זה משוחררים קוראי שפות רבות בהסתייעם באות גדולה, אבל כל המתפרנס מהלשון העברית יודע מניסיונו הפרטי, שלפעמים אדם תוהה אם יבין הוא הבטחה לעתיד לילד חכם או שם משפחה של שדרן.

אכן "קשה שפה", אבל היא מעניקה חסדים לכל אוהביה, וכל נמש או בהרת מקשטים אותה כנקודות-חן בפניה של נחשקת. "עבד אנוכי לשפה העברית" אמר יל"ג. ואפילו ילינו הפראנקופונים על קוצר ידה: דבורה בארון, הם אומרים, לא הצליחה להריק לעברית את שמות כל הכובעים של שרל בובארי, שהזכרו ב"מדאם בובארי" פרק א, כי הצרפתית מכירה עשרות מגבעות, וכל אחת מלווה בשובר של הדקורום החברתי שלה. אין העברית עשירה במגבעות, כנגד זה עשירה היא במונחים חקלאיים או בביטויי צדקה ומשפט לרוב. העברית היא זקנה שהייתה לה עדנה, וכל קמטוט שלה משקלו בזהב. מאחר שלא דיברו בה אלא בדיגלוסיה – כלשון-קודש בצד לשון זרה לשימוש יום יומי – מסוגל נער עברי כותב גראפיטים לקרוא בתנ"ך ולהבין. מה שאין לומר, למשל, על דובר אנגלית מצוי לגבי שירי צ'וסר. את "סיפורי קנטרברי" נאלצים לתרגם למענו לאנגלית בת זמננו. זה מזלה של שפה שנשמרה בהיכלות ולא נטמאה בשווקים. אך חוששתני, כי אבד מזלה זה בדיוק לפני מאה שנה, כשירדה הגבירה לרחוב.

שוב פרדוקס לפנינו. החלום "עברי, דבר עברית!" ו"עם אחד – שפה אחת" התגשם באופן כה מושלם עד כדי נכות צברית. הישראלי איבד יתרונות לאומיים: היהודי הישראלי, בניגוד ליהודי האמריקני או הטריפוליטני, וגם בניגוד לערבי הישראלי – צומח על שפה בלתי-אמצעית אחת בלבד. וזה חדש הוא, שכן הורינו מאשר באו ובאשר נולדו ינקו שתי שפות-אם לפחות, ועולם המושגים שלהם, יחד עם קשת התחושות, ההבחנות והמושגים שלהם, היו עשירים משלנו, ילידי-הארץ. צמיחה דו-לשונית אינה מבלבלת, כפי שסברו בעבר. להפך, היא מפתחת חשיבה לשונית ובונונית (=ראיה מפוקחת) להבדיל סימן ממסומן, הבנה שמסומן אחד סובל כמה סימנים שאינם מוציאים זה את זה ועוד. רק צדקה עשו עמנו הורינו, כשלא נענו לדרישותינו הכנעניות לבל ידברו באוזנינו בשפה הגלותית, בז'רגון המעופש. אבל ז'רגון זה פתח לנו דרכים לגרמנית, לאנגלית ודומיהן, ואפילו עזר לנו בשעת הדחק להינצל מגזרות האוניברסיטה, שהידיש נחשבה בה שפה זרה שלישית. אני כיניתי אותה בגאווה "גרמנית עילית, בינונית", ובכך עלתה קרנה. ההסתגלות לשפה אחת הייתה מטרה לאומית ראשונה בחשיבותה, אבל מבחינה מנטאלית היה בכך אירוע מוחי.

ועוד זאת. התמורות והניתוחים הפלסטיים, שעברו על הלשון העברית במלאות מאה שנה להולדת ועד הלשון, שינו את מראָיָה במידה כזו, שספק רב אם בעוד מאה שנים נוכל עוד לקרוא עיתון ישראלי ולהבין אותו. במשך מאות שנים התכתבו דורות על גבי דורות של יהודים זה עם זה, ואילו היום איני מצליחה לפעמים להבין את הכתוב במקומון תל-אביבי. שיכורים מהתופעה החד-פעמית, משתאים מהצלחת תחיית השפה – איננו מודעים עדיין למחדל הלשוני, ומתעלמים מן התהליך הסוחפני שאירע ללשון בארץ ישראל ובעקבותיה לתרבות היהודית-העברית. דומה, שהחייאת השפה המתה עלתה לנו במחיר מופקע. דומה, שאפשר היה לקנות אותה בפחות. בתנופת הוולגריזציה הלשונית נפרטו תכשיטיה, והמרנו רהיטי מהגוני בשולחנות פלסטיק מודרניים.

ראשו הקודח של אליעזר בן-יהודה, שאת גבורותיו מילל ירון לונדון, מעורר בי מידה של חרון. אמת, הדיבור העברי היה אמנם שיגעון להלכה ולמעשה, חזון שאי אפשר היה לתאר בדמיון או להאמין בהגשמתו הטוטלית. אבל נראה לי, כי הקפנדריא והמדרון דחקו בָּאִישׁ לחדש מלים. בעיקרו של דבר – עם כל העמל שהשקיע בהעלאת הישן, העדיף לא אחת פתרונות חדשים, ולא נמנע מליטול שורשים ערביים ולחדש מלים על פיהם. **המברשת** אף היא נמנית עם ההצלחות הגדולות. יש הרואים בה השפעה של האנגלית או הגרמנית, ולאמיתו של דבר המקור לה הוא במלה ערבית. מה שפחות ידוע הוא, שביאליק שהיה בקיא ברזי הלשון ובעל אינטואיציה וכישרון יצירה מיוחדים במינם, התנגד לה והציע את **המְשַׁעֲרֵת** תחתיה; ואין ספק שה**מְשַׁעֲרֵת** בעלת השורש העברי – נאה היא וגם ילידת בית. אבל בן-יהודה ניצח. לא רק ספר תורה שבהיכל תלוי במזל.

אמת, כבר היו דברים מעולם. העברית המקראית עברה לא מעט מטמורפוזות, ואפילו בכתובים האחרונים כבר הסתמנו חידושים מרתקים. כבר אז התהוו מלים חדשות לאותו מסומן: **אֵילָן** המשנאי תחת עץ המקראי; **לשון** תחת שפה; וכמובן, שינויים תחביריים ניכרים, כמו **שָׁ וּכְשָׁ** במקום **אשר**. העברית העתיקה, שהייתה יפה לבטא את חרון-אפו של האל ואת קצף נביאיו, לא הספיקה לשימוש הבלברים והמוסדות החדשים שבכיכר העיר. וכך בויתו מלים אכדיות ופרסיות בעניינים מוניציפליים ומלים ארמיות בענייני מסחר ובמשא ומתן, בין בשוק ובין במשפט (טבין ותקילין, שקלא וטריא). המלים היווניות והרומיות חדרו לכל תחומי החיים.

בימי הביניים הורגש חוסר במונחים פילוסופיים עבריים, והמתרגמים ובראשם משפחת התיבונים חידשו את הגשם והחומר, העצם והמקרה, המשמשים את הפילוסופיה בעברית עד עצם היום הזה.

היו אפוא תקדימים של שאילת מלים, שינויי גזירה ושינויי בניין ושאר שעשועי יום-יום שעשויה העברית להציע. השאילה ששאלו המדרשים וספרות היראים יש בהם לכאורה מתן הכשר לדרכו של בן-יהודה בגיוס חומרים זרים, ואולם על לשון יראים זו השפיע הדיבור העממי בעוד חידושי המאה הי"ט היו חידושים מטעם.

נוהגים להעמידם זה מול זה. בן-יהודה מול מנדלי, הסבא מאודיסא – יהודי חילוני שכתב יידיש, אך באינטואיציה שאין להבינה, חזר בערוב ימיו ותרגם את יצירותיו מהיידיש לעברית מדרשית. מנדלי, הלהכעיסניק, האנטי-ציוני, יצר עברית אלסטית, מתנגנת. במקום ליהד מלים זרות, דלה מחבינונותיה של העברית, צחצח את הירוקת, הבריק, העמיד לשון חיה, כאילו דיברו בה בעיירות ישראל, בה ולא באחותה היידיית. ותעוזה נדרשה כאן נוסף על החידוש. שכן בימי ההשכלה ראו במקראית את העברית התקנית, ובלשון חז"ל והמדרשים ראו המשכילים לשון שנתרפשה. הסב מאודיסא הוא שעמד על הכוחות הגנוזים ברובדי השפה לתקופותיה ההיסטוריות, ועשה מהם מטעמי חג. כל הרוצה ייתי ויקרא את **מסעות בנימין השלישי**, למשל. עברית מדליקה. באופן דומה, ועוד יותר, תישאר לשונו של עגנון טרייה ומשומרת לעד, שכן כשמורה לשונית – לא נגרפה בזרם. היא נשארה מוגנת, לא תאמיר ולא תפחת בתנודות של בורסת הלשון העברית. אחת וייחודית היא, משום שהעזה לעמוד בפרץ כנגד חידושי התקופה האחרונה.

כאמור, שפר מזלו של בן-יהודה, שהכול מייחסים לו את התחדשות הלשון. אבל בעיניי יפה דרכו של מנדלי מדרכו של בן-יהודה. כך, דרך משל, ביקש הסופר להנציח את הגיי **הבולבס** היידי, אותו מזון עוני שנתפטמו בו האביונים. הלך ודלה מן המקורות את **הבולבוסין**, שאיש מן החוקרים לא ידע פירושם. כל שידעו היה כי מדובר בפרי האדמה. ואף-על-פי שידוע היום שאין **הבולבוסים** תפוחי אדמה, טעימים הם לחך מהכינוי **תפוחי האדמה**, ביטוי ארכני שאינו ניבי ואינו מקורי. מקרה דומה הוא מקרה הפנטופל, קרי: **אנפילאות**, שהמתרגמים החדשים רואים בה סמל לארכאיות ומעדיפים מהם את **נעלי הבית** המסורבלות. מה עדיפותן של נעלי-חוף,

נעלי-עבודה ונעלי-בית, שאינן ניתנות להטיה? הלא טובים ומובחנים מאלו הסנדלים, המנעלים, הדרדסים, המסוליים והערדליים – כולם שמות עבריים שנשתקעו בלשוננו לפני דורות.

אני מודה: הצגת עמדתי כמלחמת מנדלי נגד בן-יהודה, כמוה כמלחמת רפאים. אבל כשאי-אפשר לנזוף בכלה, נוזפים בבת, כדאמרי אינשי. נראה לי, שאפילו האקדמיה ללשון העברית נגרפת בזרם החדשני. נוטים להציג אותה כמשטרת הלשון, והיא מנהלת מלחמת מאסף כנגד התדמית הבלתי מחמיאה. ואילו אני באה לתבוע אותה מן האגף השמרני דווקא. מרגע שנעשתה העברית אשת-שוק דרושים לה שוטר ורמזור, שפה חיה מתלהמת ומשתבשת, ומישהו חייב לנפנף בנורמות. גם לעברית נחוץ מכון תקנים, כי המכה האחת עשרה, הבורות, לובשת אצטלה של תאוריה, רציונליזציה של אי-הידיעה. יתרה מזו: הפופולאריות של פינתו של אבשלום קור, מוכיחה כי המדברים עצמם רוצים לדבר נכון. הצרה היא שהם יודעים על-פה את ודייק, הספר של "אָמור: אל תאמרו!", אבל עברית אינם יודעים. גם האקדמיה נגררת לא-אחת בעניינים טפלים ואינה עושה לטיפוח "המנגינה העברית". בכלל "המנגינה העברית" גם ביטויים ארמיים, שרבים מהם נשתגרו בלשוננו וחדרו אף לידיש (דובריה השכילו לעשות את הגרמנית הבלולה עם הארמית לשפה אחת בפיהם, כגון: מאי נפקא מינה, אין הכי נמי, מהיכי יתתי ועוד ועוד). הגיעו הדברים עד לכדי כך ששופט מחוזי בישראל קורא פסק-דין ואומר "מאנִיָּה ובאִיָּה" (= מְנִיָּה וּבִיָּה), עדות לפרי מפוגל של הוראת השפה העברית שלא כהלכתה. אני מסרבת לקבל את כריתת הארמית שמטיפים לה רבים, וכלל לא אכפת לי שהיא מדיפה ירחמיאליות בעיניהם.

כדי למנוע אי-הבנות והתפרצות לדלת פתוחה, עלי להבהיר: יפה בעיני העברית על "גזלותיה" מכל הלשונות הרווחות. כל אלה הם מסימניה של לשון חיה ובוטט. אבל אנו, עם בעל מזג מונותאיסטי אנו, ודבר זה ניכר גם בקנאות הלשונית, שאינה סובלת פלוראליזם. הצרפתית, גאיונה וסרבנית, מנסה להילחם באמריקניזציה של השפה, אך נאלצת בחרפתה להשלים עם צ'ווינג-גם ועם פארקינג כאילו היו מלים צרפתיות. לא, איני חסידת הטהרנות, שלכל מלה לועזית תהיה מקבילה עברית. מלים מקצועיות רבות יכולות בהחלט להישאר בלועזיותן. למה יהיה עלינו ללמוד על כל נושא שתי סדרות מלים, האחת לשימוש מקומי, והאחרת זו

המקובלת בעולם ובסימפוזיונים? אם מישוהו זקוק להוכחה ניצחת יותר, יועיל לעיין ב'תאונה' שאירעה לספר תורת הספרות לוורן וולק. כדרך לשון מקצועית, הספר האנגלי קריא וקל גם לדוברי עברית המצויים בנושא, שכן שגורים בפיהם הפיקציה, הז'אנר והמטאפורה. הספר תורגם לעברית בידי יונתן רטוש. הלך אקס-כנעני זה ותרגם את כל המונחים המקצועיים, והפיל על הסטודנטים תיק. לא זו בלבד שעליהם ללמוד את המושג, עליהם ללמוד גם את המונח החדש, המלאכותי ונטול-השימוש... ממשיכים אפוא הסטודנטים לגלגל ולכדרר בסינקדוכות ומיטונימיות, והמהדורה העברית נגרסה מזמן.

אפשר לשאול מלים מן הלועזית, אלא שאני מצטמרת משיטת הסרט הנע. בניגוד לשפה מלאכותית, השפה הטבעית אינה פרי הסכם מלמעלה, ולכן יש בה "יוצאים מן הכלל", כדברי התלמידים. אין היא צייתנית לחוק כמו השחמט ומשחק הקלפים. חוקיה לא הוטלו עליה מלמעלה, הם נלמדו ונגזרו מחוקי הדיבור הבלתי-מודעים שלמטה.

נשוב אל העיקר: ההתעלמות של הכותבים מאוצרות העברית ומחביוניה אינה עיקרון אלא עס-ארצות. לא פרינציפ אלא סתם פארך. רק שפה שעשויה לחתוך את כל הרבדים, לשחק על כל האירוניות, לסחוף שְׂבָלִים תרבותיים, היא שפה חיה באמת. די במה שהתאכזר אלינו שר ההיסטוריה. די במחיר הכבד שתבע החילון מתרבותנו. מאחר שאין כעברית שפה השזורה בעולם הדתי, איבדה שלא במזיד ולא בכוונה מראש חיות אדירה. נכרתו ממנה איברים עד כאב. שוב אין אדם יודע מה פירוש **עם כל הנערים** ומהו **מפטיר**, כמה אנשים הם **מזומן**, ו**פורקן** מהו. כאן בדיוק אמור להיות תפקידה העיקרי של האקדמיה ושל כל מי שהעברית יקרה לו: לחלץ מתחת לקברי האבנים את שכיות החמדה, לאבק ולהבריק ולהכניסן לשימוש. להילחם באלו הסבורים שחדש הוא יפה ומוציאים מפניו את הישן. המלה **מפגש** שנתחדשה לעניין מסוים דחתה את הפגישה. משנתחדשה עטו עליה הכול ומחו את זכר הפגישה. חדלו פגישות, ועכשיו מדברים על **שעת המפגש** – איולת גמורה.

הדינאמיקה הבלתי צפויה של הלשון, החיוניות שלה, מעלה ומורידה מלים כמו בגלגלי קרקס. עתה הן מרקיעות, ומחר הן סמוכות למדרכה. ירון לונדון, המתמכר של השפה העברית, בקיא ובר-אבהן, הוא שהשגיר בלשון את המלה המתלהמת **מתלהם**. וזוטרי העיתונות – אחריו. נטל

הבחר את המלה הארמית **טנדו** שהייתה מונחת במרתפים, השתמש בה כשם לתכנית-ישית, וראה זה פלא: נפתחו בתי קפה ומסעדות והחלה המלה **טנדו** לעכס ולענטז בחוצותינו. וראו איך הייתה פריחה בימים אלה ממש למלה **שבשבת**.

מלים גבוהות ונמוכות יש בלשון, וכל אחת מסגירה את הדובר בה. אין מדברים ברשות הרבים כמו ברשות היחיד, ובפלטין כמו בהאנגר. קלגסים זה לא בדיוק חיילים ולשון סרדיוטות אינה לשון כוהנים. אבל הכול שרוי לנו. בידנו להמית ולהחיות מלים. אין לי כל רצון להיכנע למכנה משותף בעל מאתיים מלים, אפילו תהיינה נטולות שגיאות. לא השגיאה בלבד היא עיקר; העיקר הוא לעלות מן הרדידות הלשונית. ובעניין זה חשובות ללשון כל המלים המיוזעות והחוליות המכוונות עגה, אך אין מלים אלו באות במקום המטמונים שבמחשך. ומי אם לא האקדמיה נתבעת לחשוף אותם לדיבור במקום חידושיה הבלתי נחוצים.

כללו של דבר: חביבה עליי הלשון העברית הרבגונית, החיה והתוססת על כל רמותיה. אבל נשמת אפה של לשון רבגונית זו היא הלשון של כל הדורות על כל שכיות החמדה שעדיין לא יצאו לאור, ולמיטב הכרתי, זה תפקידו העיקרי של המוסד הממונה על הכוונת הלשון העברית.

פתרון לתשבץ מן החוברת
הקודמת (עמ' 159):

11	10		9	8	7	6	5	4	3	2	1
ט	ס	ב	צ	י	ם	פ	ל	ח	ט	כ	ח
		16		15		14		13		12	
	ל	ש	ג	ע	נ	ת	ש	פ	ת	ס	ו
		22		21		20		19		18	
	ק	י	ם	פ	ו	ש	י	כ	מ	ח	ת
		27		26		25		24		23	
	ח	ו	ג	ש	י	ל	ב	ט	א	ב	ב
				29						28	
	ת		ל	ו	ב	ו	י	ר	י	י	ח
				32		31				30	
			ל	י	כ	ח	נ	ס	ד	מ	נ
	39		38		37		36		35		34
	ש		ל		ב	י	נ		ד	ש	נ
					43			42		41	40
		44			ר	ש	ר	ע	ו	ס	ס
				48					46		45
		ו	ש	מ	ג	ו	ב	ש	נ	ר	ק
				51				50		49	
			ס	מ	כ	ת	מ	ל	כ	פ	
	56			55				54		53	52
	ט		ג	פ	ה	ד	י	כ	ו	ע	מ
								59			58
		61		60		ו	ב	ל	ל	ו	ח
						ו	ב				63
			67	66		65		64		ה	ל
	ג	ו	ש	א	ר	פ	ק	מ	ל	ח	ט
			72		71		70		69		68
		ת	ל		ת	ו	ג	ו	ע	ר	ה
									73		
				74		י		ק	נ	ה	
	ר		ת	ח	ג						